

مرگ تاریخ و جغرافیا در شهر سوسیالیستی

بررسی تطبیقی الگو سکونت در برلین شرقی و دوشنبه

Mohammad_askarzade@yahoo.com

محمدحسین عسکرزاده/ کارشناس ارشد معماری منظر

Shahrzad2013@yahoo.com

شهرزاد خادمی/ کارشناس ارشد معماری منظر

شهر سوسیالیستی

شهر سوسیالیستی را می‌توان در دو مرحله تعریف کرد: گام اول مبنای نظری و زمینه‌های فکری به وجود آورنده شهرهای سوسیالیستی است؛ بستر فکری موجد شهر کمونیستی وام‌گرفته از بیانیه کمونیستی مارکس در سال ۱۸۴۸ است، که پس از آن در جنبش‌های معماری باهاوس و نیز ایده‌های شهری «لوکوربوزیه» متبلور شد. شهر سوسیالیستی حاصل برنامه‌ریزی اقتدارگرا، غیرمنعطف و آهنین سوسیالیستی کشورهای بلوک شرق است. در سال‌های دهه بیستم، این نوع برنامه‌ریزی از بالا به پایین و معمولاً به صورت سریع و ضربتی به مرحله اجرا گذارده شد. اصولاً در هنگام برنامه‌ریزی و پس از آن، مجال برای بررسی بازخوردهای انسانی و نتایج حاصل از برنامه‌ریزی، نظیر تغییر کاربری، تراکم و مسائلی از این قبیل نبوده است. دولت بر همه امور برنامه‌ریزی و طراحی احاطه داشته است. در نتیجه آنچه امروزه در نقشه کاربری شهرهای شرق دیده می‌شود کاملاً با کاربری شهرهای غرب، متفاوت است.

گام بعدی معرفی شکل شهر است؛ تأثیر ایدئولوژی در طراحی شهری کاملاً به چشم می‌خورد. بلوک‌های آپارتمانی فاقد جذابیت که در اکثر این شهرها دیده می‌شود، با هدف ساخت مسکن ارزان قیمت کارگری ساخته شده‌است. تنها در سال‌های اخیر پس از فروپاشی ایدئولوژی سوسیالیسم بوده که تغییر سیمای این شهرها آغاز شده است. مرکز

شهر سوسیالیستی مفهومی است که حاصل برنامه‌ریزی کلان است. بررسی آن نشان می‌دهد

که چطور با عوض کردن خط فکری طرح‌ها می‌توان کیفیت زندگی شهری را تحت تأثیر قرار داد. مقایسه تطبیقی میان شهرهایی که دوره‌ای از تاریخ خود را تحت حاکمیت حکومت‌های کمونیستی بودند، نشان می‌دهد که این شیوه حکومت چنان تأثیری بر شکل شهرها گذاشته که سهم تاریخی و جغرافیایی بستر شهر را نادیده گرفته است. فرض این مقاله بر این است که شهرهایی که به واسطه حکومت‌های کمونیستی بنا می‌شوند، علی‌رغم بستر فرهنگی، اقتصادی و جغرافیایی متفاوت، خصیصه‌های متشابهی دارند، که می‌توان آنها را «شهر سوسیالیستی» نامید.

واژگان کلیدی: سوسیالیسم، شهر سوسیالیستی، شهر غربی، دولت، ساختار شهری، شهر دوشنبه، شهر برلین

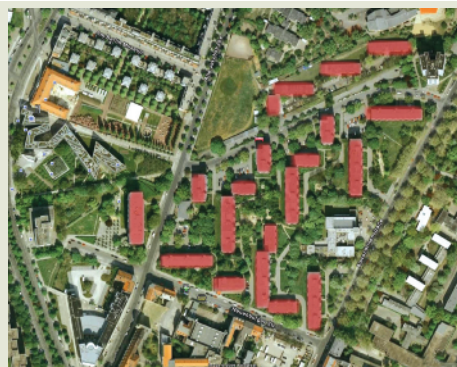

دوشنبه

نماهای مسطح و ریتم تکرارشونده در پنجره‌ها

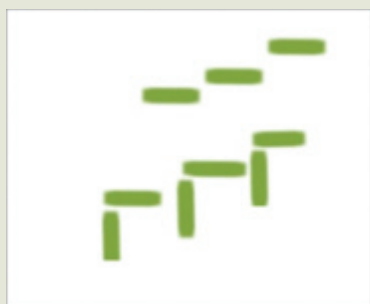
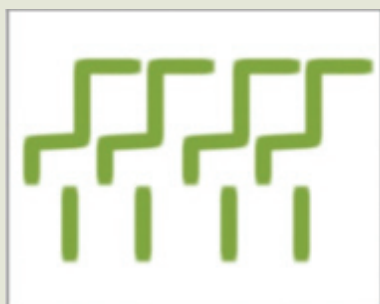
برلین شرقی

تجاری شهرها متراکم تر شده، مرکزیت اشتغال و روابط کاری کم رنگ تر شده و به جذابیت های بصری بیشتر بها داده می شود. با توجه به مبانی نظری فوق، شهرهای سوسیالیستی واجد خصوصیات کالبدی مختص به خود هستند. محوریت ویژه خیابان اصلی در شهر و تراکم جمعیتی بالا بر روی کمربندی شهر در این گونه شهری از جمله ویژگی های کالبدی شهر است.

وجه تفاوت شهر سوسیالیستی با مدل های شهر غربی

در خصوص تفاوت های موجود میان ساختار شهر سوسیالیستی و شهرهای غربی مناقشه است. عده ای معتقدند که جنبش هایی مانند شهرسازی متعارف، ضد شهرسازی و حومه گرایی، در شهرهای غربی و شهرهای بلوک شرق سابق تقریباً در یک دوره زمانی خاص اوج گرفتند؛ لذا نمی توان شهر سوسیالیستی را یک مدل شهری مستقل دانست. در مقابل عده ای دیگر از تئوریسین ها رأی به مستقل بودن فرم این شهرها می دهند و علت را متفاوت بودن شرایط اقتصادی و اجتماعی ای که موجب شهر سوسیالیستی شد، ذکر کرده اند. این عده از تحلیل گران معتقدند که «تولید» مهم ترین عامل در شکل گیری شهرهای

غلبه توده ساختمانی و بی توجهی به فضای میان توده ها، مأخذ: www.earth.google.com

سوسیالیستی است و وجود همین عامل، آنها از دیگر مدل های شهری متمایز می کند. (توزیکس، ۲۰۰۴).

تفاوت دیگر در میزان و ماهیت توسعه شهری است. در زمان حاکمیت نظام سوسیالیستی در کشورهای بلوک شرق، دولت همه عوامل مربوط به زمین را مشخص می کرد. اما در شهرهایی با بازار آزاد، قیمت زمین است که تعیین کننده همه پارامترها است. در این کشورها دولت قیمت را مشخص نمی کند، بلکه عرضه و تقاضاست که نبض بازار زمین، ساخت و ساز و مسکن را در اختیار دارد. همچنین می توان تفاوت های جمعیتی را نیز بین مدل های شهری یاد شده یافت. جالب ترین این تفاوت ها در تراکم جمعیتی دیده می شود، وقتی از مرکز شهر سوسیالیستی به سمت خارج شهر پیش می رویم تراکم جمعیت بیشتر می شود، به عبارت دیگر شیب نمودار «مسافت از مرکز شهر - تراکم جمعیت» مثبت است. اما این شیب در شهرهای غربی منفی است. (برتاود، ۱۹۹۵). همچنین بر خلاف شهرهای غربی که شیب منحنی نمودار تراکم شان از مرکز تجاری شهر به خارج به صورت یکنواخت کاهش می یابد، در نمودار تراکم شهرهای شرق، اوج و فرود دیده می شود؛ معمولاً تراکم قسمت های مرکزی و قدیمی شهر کم است و رأس منحنی تراکم در قسمت های حاشیه ای و پیرامونی شهر، که محله ها و بلوک های مسکونی در آنها ساخته شده، قرار دارد. (برتاود و بالکی، ۱۹۹۷). بر خلاف شهر غربی، در شهر سوسیالیستی، توسعه لجام گسیخته وجود ندارد و اثری از اجاره بهای بالا و بلندمرتبه سازی نیز در مرکز شهرها دیده نمی شود (اسکارپاکی، ۲۰۰۰).

در مجموع، همان گونه که «ژلنی» اعتقاد دارد، شهر سوسیالیستی دارای سه ویژگی اصلی است:

- ۱ شهرهای سوسیالیستی در مقایسه با شهرهای غربی دارای خصوصیات شهری ضعیف تری است.
- ۲ این شهرها از لحاظ وسعت و تعداد مراکز تجاری متراکم و

خرده فروشی در مرتبه پایین تری قرار دارند. ۲ شهرهای سوسیالیستی اکثراً مراکز کاربردی و مدیریتی هستند و دچار کمبود عناصر رفاهی ابتدایی هستند. در این شهرها از فضاهای عمومی و مراکز تجمع و میدان های عمومی برای گردهمایی های باشکوه و تظاهرات استفاده می شود (ژلنی، ۱۹۹۶).

تأثیر سیاست های دولتی بر شکل و ساختار شهر سوسیالیستی

مهم ترین تفاوت شهر سوسیالیستی با شهرهای غربی در سیاست های دولتی حوزه مسکن نهفته است. این سیاست ها به طور مستقیم و غیر مستقیم بر جمعیت شهر، تراکم، اشتغال، حمل و نقل و غیره تأثیر می گذارد. مهم ترین این سیاست ها به شرح ذیل است:

- کنترل مستقیم و شدید دولت بر کاربری زمین.
- احاطه دولت بر منابع درآمد شهری.
- عدم سیاست گذاری و تصمیم گیری سیاسی توسط شهرداری ها.
- مشخص شدن وسعت و جمعیت شهرها توسط دولت.
- مالکیت زمین شهری و ساختمان های مسکونی توسط دولت.

مقایسه تطبیقی شهرهای دوشنبه و برلین

با توجه به مباحث فوق، شهرهای «دوشنبه» در آسیای مرکزی و «برلین» در آلمان (بلوک شرق سابق) به عنوان شهرهایی که دوره ای تحت حاکمیت کمونیست بودند، مورد مقایسه و تطبیق قرار می گیرند: این دو شهر بیش از نیم قرن گذشته را تحت سلطه حکومت های اقتدار گرای کمونیست بودند. از طرفی هر کدام پیش و پس از این دوره تاریخی، گونه های کاملاً متفاوتی از حکومت ها را تجربه کرده اند.

«دوشنبه» با ۷۰۰،۰۰۰ نفر جمعیت، شهری نه چندان بزرگ در آسیای مرکزی است که ۸۳ درصد ساکنان آن تاجیک، ۹ درصد آن ازبک و اکثراً مسلمان هستند. دوشنبه پایتخت تاجیکستان و در اقلیمی کوهستانی قرار گرفته و خود شهر نیز بر روی کوهپایه واقع شده است.

جمع‌بندی

تفکر و نگرش سوسیالیستی به انسان، جامعه و زندگی و تبلور این نگاه در کالبد شهر منجر به ساخت گونه‌ای از فضاها سکونتی شد که مفهوم سابق سکونت یعنی محله را عوض کرد. بسیاری از شرایط اقتصادی و اجتماعی سبب تفاوت میان شهرهای سوسیالیستی و دیگر الگوهای شهرسازی است، اما آنچه در اینجا حائز اهمیت است، تسلط بلامنازع حکومت بر رشد و توسعه شهر و کنترل شدید و یک‌سویه دولتی بر شکل زندگی ساکنان شهرها است. در حقیقت شکل و رشد معماری از تسلط مردم خارج شده و به تصرف دولت در می‌آید. در اینجا بسیاری از ساختارهای محلی جای خود را به قالب‌های سکونتی‌ای داده که همانند قطعات پازل، پلان شهر را بدون توجه به اصول انسان‌مدارانه شهرسازی بنا می‌کنند. این نظام که حاصل اقتدار دولتی است، در تمامی شهرهایی که تحت فرماندهی این نظام بوده‌اند، در جریان است. دوشنبه و برلین با بستری کاملاً متفاوت از یکدیگر برای چندین دهه زیر چتر کمونیست قرار گرفته و قواعد بالادست چنان آنها را متأثر می‌کند که با چشم‌پوشی از بستر تاریخی به راحتی می‌توان آنها را در زمره یک نوع تیپولوژی شهری قرار داد. قابل توجه است که در دوره تاریخی ذکر شده، برلین در شرایط اقتصادی مطلوبی نسبت به شهر دوشنبه قرار داشته‌است، اما این مؤلفه نیز در کنار سایر مؤلفه‌ها زیر سلطه حکومت مقتدر، ارزش کمتری به خود گرفته و صرفاً به رنگ و جنس برخی مصالح و شاید چند گلدان بر روی ایوان‌ها ختم می‌شود و گرنه ساختار، همان قالب تکرار‌شونده در شهر است که با توجه به نیازهای انسانی در طرح آن به حداقل کاهش می‌یابد.

برلین شرقی

تکرار مدولار نما و واحدهای سکونتی فاقد عناصر هویتی منحصر به فرد

شهر دوشنبه تابستان‌هایی گرم و زمستان‌هایی معتدل دارد. «برلین» از شهرهای بزرگ و یکی از مراکز صنعتی و اقتصادی اروپا بوده است. ساکنان این شهر را بیشتر آلمانی‌تبارهای مسیحی تشکیل می‌دهند. برلین، پایتخت کشور آلمان و بزرگ‌ترین شهر از لحاظ جمعیت و مساحت در این کشور است. یک شهر ایالتی است و به عبارتی یکی از ایالت‌های شانزده‌گانه آلمان نیز به شمار می‌آید. برلین به عنوان یکی از مراکز فرهنگی جهان در زمان‌های مختلف، نقش مهمی بازی کرده است. در قرن ۱۸، به عنوان پایتخت «پروس»، قلب روشنگری بود. این شهر در موقعیت اقلیمی معتدل و مرطوب قرار دارد. مشهود است که این دو شهر به لحاظ فرهنگی، اقتصادی و جغرافیایی در گونه‌هایی کاملاً متفاوت قرار دارند.

از مطالعه میدانی و کتابخانه‌ای شهرهای مورد بررسی و نیز سایر شهرهای کمونیستی نتیجه می‌شود که درصد بالایی از ساختار شهرهای امروزی حاصل ساخت و سازهای کمونیستی است. دوشنبه و برلین هر دو، شهرهایی با قدمتی قابل ملاحظه هستند و اینکه هم‌اکنون ساختار شهر تا حد زیادی متأثر از سده اخیر است به دو دلیل اصلی است. نخست، دولت‌های کمونیستی بنابر فلسفه وجودی خود، وظیفه اسکان شهروندان یا در حقیقت همان کارگران شهرهای تولیدی را بر عهده داشتند. در راستای نیل به این هدف، دولت‌ها شهرهای جدید بسیاری به وجود آوردند و در برخی شهرهای موجود نیز محله‌سازی‌های بسیاری انجام دادند. دوم، افزایش جمعیت در قرن گذشته در تمامی کشورها، رشد قابل توجهی داشته است. این امر به‌ویژه در شهرهای کمونیستی که انسان به عنوان نیروی کار برای تولید ارزش دارد، بسیار مشهود است. بنابر آنچه گفته شد، می‌توان دریافت که چرا با توجه به زیرساخت‌های تاریخی شهرهای مورد بررسی، هم‌اکنون سطح زیادی از شهر در زیر ساختمان‌های کمونیستی قرار دارد.

دوشنبه

برلین شرقی

مجموعه‌های به هم پیوسته فاقد قلمروهای سکونتی

- منابع تصاویر
- آرشو نگارندگان، سفر به بلوک شرق در سال ۱۳۸۷، سفر به آسیای میانه در سال ۱۳۸۸
- منابع
- ابراهیم پورمقصومی، هوشمند (۱۳۸۶) شکل و ساختار شهر سوسیالیستی از دهه ۱۹۲۰ تا فروپاشی نظام کمونیستی، مجله راه و ساختمان، شماره ۴۵
 - Bertaud, A., Renaud, B. (1995) *Cities Without Land Markets: Location and Land Use in the Socialist City*, The World Bank, Policy Research Working Paper No. 1477.
 - Bertaud, A., Buckley, R. (1997) *Cracow in the Twenty First Century: Prince of Merchants? A City's Structure under the Conflicting Influence of Land Markets, Zoning Regulations and a Socialist Past*, Budapest, Mimeo.
 - Hegedus, J. and Mayo, S. and Tosics, I. (1996) *Transition of the Housing Sector in the East-Central European Countries*, Budapest: USAID.
 - Scarpa, J., L. (2000) *On the Transformation of Socialist Cities*, Urban Geography.
 - Tosics, I. (2004) *Determinants and Consequences of Spatial Restructuring in Post-Socialist Cities, Winds of Change: Remaking Post-Communist Cities*, University of Illinois, June 18-19.